

Marcin Pieniążek

**Promisoryjna
teoria umów
na tle ontoetyki
Paula Ricoeura**

JURYSPRUDENCJA

16/2021

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

JURYSPRUDENCJA

16/2021

Marcin Pieniążek

**Promisoryjna
teoria umów
na tle ontoetyki
Paula Ricoeura**

**WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2021

Marcin Pieniążek – Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego
Wydział Prawa, Administracji i Stosunków Międzynarodowych
Katedra Teorii, Filozofii i Polityki Prawa, 30-705 Kraków, ul. Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1

REDAKTORZY

Marek Zirk-Sadowski (Uniwersytet Łódzki), *Tomasz Bekrycht* (Uniwersytet Łódzki)
Bartosz Wojciechowski (Uniwersytet Łódzki)

SEKRETARZ

Robert Krason (Uniwersytet Łódzki)

RADA PROGRAMOWA

Andrzej Bator (Uniwersytet Wrocławski), *Tadeusz Biernat* (Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego), *Stanisław Czepita* (Uniwersytet Szczeciński), *Tomasz Gizbert-Studnicki* (Uniwersytet Jagielloński), *Mariusz Golecki* (Uniwersytet Łódzki), *Małgorzata Król* (Uniwersytet Łódzki), *Grzegorz Leszczyński* (Uniwersytet Łódzki), *Jerzy Leszczyński* (Uniwersytet Łódzki), *Leszek Leszczyński* (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), *Lech Morawski* (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), *Tomasz Pietrzykowski* (Uniwersytet Śląski), *Marek Smolak* (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), *Tomasz Stawecki* (Uniwersytet Warszawski), *Sylwia Wojtczak* (Uniwersytet Łódzki), *Jerzy Zajadło* (Uniwersytet Gdański), *Wojciech Załuski* (Uniwersytet Jagielloński)

RECENZENT

Andrzej Bator

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Marta Blamek

PROJEKT OKŁADKI I STRON TYTUŁOWYCH

Katarzyna Turkowska

© Copyright by Marcin Pieniążek, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Publikacja dofinansowana ze środków własnych
Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09994.20.0.M

Ark. wyd. 17,5; ark. druk. 16,75

ISBN 978-83-8220-554-1

e-ISBN 978-83-8220-555-8

[...]
skrzypi oś świata
mijają ludzie
krajobrazy
kolorowe obręcze czasu
a dane słowo
ugrzęzło w gardle.

Zbigniew Herbert, *Dalem słowo*

Spis treści

Wprowadzenie.....	15
1. Pytanie podstawowe.....	15
2. Zdolność do działania a podmiotowość prawna w poglądach Ricoeura.....	16
3. Trójaspektowa podmiotowość prawna.....	17
4. Osoby fizyczne i prawne.....	18
5. Obietnica i wzajemność.....	18
6. Umowa a obietnica.....	19
7. <i>Pacta sunt servanda</i>	19
8. Zakres teorii umów w poglądach Ricoeura.....	20
9. Teza pracy.....	20
10. Cele pracy.....	21
11. Struktura i metodologia pracy.....	23

Część pierwsza

Konteksty promisyjnej teorii umów

1. Filozofia Paula Ricoeura.....	27
1.1. Inspiracje i ewolucja poglądów.....	27
1.2. Mała etyka. Trzy poziomy dążenia etycznego.....	31
1.3. Narratologia.....	34
1.4. Ontoetyka podmiotu a dążenie etyczne.....	36
1.4.1. Problem tożsamości osobowej.....	36
1.4.2. Relacyjna teoria podmiotu.....	37
1.4.3. <i>Idem</i> wobec <i>ipse</i>	38
1.4.4. Obietnica a bycie sobą.....	39
1.4.5. Ontoetyka podmiotu a prawo umów – uwaga wstępna.....	39
1.5. Relacja interpersonalna w dążeniu etycznym.....	40
1.5.1. Zapośredniczenie innego jako element konstytucji podmiotu.....	40
1.5.2. Relacja równościowa podmiotów.....	41
1.5.2.1. Wzajemność.....	41
1.5.2.2. Obopólność.....	42
1.5.2.3. Troskliwość.....	43
1.5.3. Relacja interpersonalna a teoria umów – uwaga wstępna.....	43
1.5.4. Przyjaźń a sprawiedliwość wyrównawcza.....	44
1.5.5. Wzajemność a sprawiedliwość dystrybucyjna.....	45
1.6. Sprawiedliwe instytucje a dążenie etyczne.....	45
1.6.1. Przejście z poziomu interpersonalnego na poziom sprawiedliwych instytucji...	45
1.6.2. Sprawiedliwość urzeczywistniana w instytucjach.....	47

1.6.3. Sprawiedliwość a dystrybucja.....	48
1.6.4. Dystrybucja a równość.....	49
1.6.5. Równość w relacjach instytucjonalnych.....	50
1.6.6. Równość a troskliwość.....	51
1.6.7. Sprawiedliwe instytucje, państwo, prawo i wzory umów.....	51
1.7. Teoria narracji, prawo, umowy i ich strony – uwaga wstępna.....	52
2. Z historii obietnicy i wzajemności w umowach.....	55
2.1. Obietnica i wzajemność w historii umów – uwaga wstępna.....	55
STAROŻYTNOŚĆ	
2.2. Obietnica i wzajemność w myśli antycznej Grecji.....	56
2.2.1. Przysięgi i obietnice u Greków.....	56
2.2.2. Filozoficzne korzenie zasady wzajemności. <i>Synallagma</i> u Arystotelesa.....	58
2.2.3. Obietnica a poświadczenie u Arystotelesa.....	61
2.3. Obietnica i wzajemność w prawie rzymskim.....	61
2.3.1. Charakterystyka ogólna.....	61
2.3.2. Obietnice wzajemne a <i>stipulatio</i>	62
2.3.3. <i>Consensus, contractus, pacta i conventio</i>	65
2.4. Obietnica i wzajemność w <i>Starym Testamencie</i>	68
2.4.1. Przymierze w <i>Starym Testamencie</i>	68
2.4.1.1. Analiza semantyczna. <i>Berít, diathēkē, testamentum, pactum</i>	68
2.4.1.2. Normatywny sens pojęcia przymierza (<i>berít</i>).....	71
2.4.1.3. Typologie przymierza z uwzględnieniem pojęcia obietnicy.....	72
2.4.1.4. Przymierze a relacja międzysobowa.....	72
2.4.1.5. Przymierze a umowa prywatna.....	73
2.4.1.6. Przymierze biblijne jako relacja Boga z człowiekiem.....	75
2.4.2. Obietnica w biblijnych badaniach Ricoeura.....	76
ŚREDNIOWIECZE	
2.5. Obietnica w poglądach św. Tomasza z Akwinu.....	77
2.5.1. Rozum, wola i obietnica w umowach.....	78
2.6. Średniowieczna recepcja prawa rzymskiego a problematyka obietnicy.....	80
2.7. Prawo kanoniczne wobec problematyki obietnicy.....	81
2.8. Sądowe czynności promisoryjne w <i>common law</i>	83
XVI WIEK	
2.9. Scholastycy hiszpańscy wobec obietnicy i wzajemności w umowach.....	84
2.9.1. Program filozoficzno-prawny szkoły z Salamanki.....	85
2.9.2. Zagadnienie oferty i akceptacji.....	87
2.9.3. Przymus i błąd w umowie.....	87
2.9.4. Wpływ szkoły z Salamanki na dalszy rozwój teorii umów wzajemnych.....	87
XVII WIEK	
2.10. Wykształcenie koncepcji umów wzajemnych w XVII wieku.....	88
2.11. Północna szkoła prawa naturalnego a rozwój teorii umów.....	90
2.11.1. Uwypuklenie problematyki umów wzajemnych.....	91

2.11.2. Poglądy Grocjusza na zagadnienie obietnicy i wzajemności w umowach.....	91
2.11.3. Poglądy Pufendorfa na zagadnienie obietnicy i wzajemności w umowach.....	93
2.11.4. Wpływ szkoły północnej na rozwój teorii umów u Jeana Domata i Roberta Pothiera.....	95
 XVIII WIEK	
2.12. Wpływ poglądów Davida Hume'a na rozwój teorii umów.....	96
2.12.1. Robert Pothier, Christian Wolff i początki dogmatyki prawa umów.....	96
2.13. Obietnica i wzajemność w <i>common law</i> w XVIII wieku.....	97
2.13.1. Doktryna <i>consideration</i> wobec problematyki obietnicy i wzajemności w umowach.....	98
 XIX WIEK	
2.14. Znaczenie pojęcia oświadczenia woli oraz założeń pozytywizmu prawniczego dla teorii umów XIX wieku.....	99
2.15. Rozumienie umowy w filozofii prawa Immanuela Kanta oraz Georga W.F. Hegla.....	100
2.15.1. Prawo moralne a prawo jurydyczne w kantyzmie. Wola, wolność zewnętrzna i uprawnienie.....	101
2.15.2. Moc wiążąca obietnicy w kantyzmie.....	103
2.15.3. Pojęcie prawa i problematyka umowy w heglizmie.....	104
2.15.4. Wola i prawo w heglizmie.....	105
2.15.5. Wzajemne uznanie podmiotowości w heglizmie.....	106
2.15.6. Umowa prywatnoprawna w heglizmie.....	106
2.15.7. Poglądy Kanta i Hegla wobec doktryny prawa cywilnego.....	108
2.16. Oświadczenie woli a pojęcie obietnicy w teorii umów XIX wieku.....	108
2.16.1. Geneza XIX-wiecznej teorii woli.....	108
2.16.2. Obietnica jako akt woli podmiotu.....	109
2.16.3. Teoria autonomii woli a teoria normatywna.....	110
2.16.4. Teoria autonomii woli a teoria normatywna. Pojęcie oświadczenia woli.....	111
2.16.5. Teorie oświadczenia woli.....	112
2.16.6. Krytyka XIX-wiecznych teorii woli.....	113
2.17. Pojęcie obietnicy a prawo kontynentalne i anglosaskie przełomu XIX i XX wieku.....	115
 XX WIEK	
2.18. Filozofia prawa początku XX wieku wobec teorii umów.....	117
2.18.1. Obietnica i wzajemność w poglądach Adolfa Reinacha.....	119
2.19. Dogmatyczne teorie umów i oświadczeń woli w XX wieku.....	121
2.19.1. Cywilistyczne teorie umów i oświadczeń woli wobec metateorii porządkującej – uwaga wprowadzająca.....	121
2.19.2. Cywilistyczne teorie umów i oświadczeń woli w XX wieku.....	122
2.19.2.1. Teorie obiektywne umowy.....	122
2.19.2.2. Koncepcja stypizowanych oświadczeń woli – Alfred Manigk.....	123
2.19.2.3. Teoria faktycznych stosunków umownych – Günter Haupt.....	123
2.19.2.4. Autonomia woli a zasada zaufania i słuszności kontraktowej.....	124
2.19.2.5. Teoria zachowania typowego społecznie – Karl Larenz.....	124
2.19.2.6. Teoria rozszerzonego pojęcia oświadczenia woli – Wolfgang Siebert.....	124

2.19.2.7. Odpowiedzialność za oświadczenie woli jako akt samostanowienia – Werner Flume i Franz Bydlinski.....	125
2.19.3. Teorie oświadczeń woli w polskiej dogmatyce prawa cywilnego XX wieku...	125
2.19.3.1. Dwudziestolecie międzywojenne i jego spuścizna.....	125
2.19.3.2. Teorie obiektywne oświadczenia woli – Jan Gwiadomorski, Mieczysław Sośniak.....	126
2.19.3.3. Teoria normatywna oświadczenia woli – Zbigniew Radwański.....	127
2.19.4. Paradoks teorii empiryčno-ekonomicznych oraz normatywnych teorii woli.....	128
3. Obietnica i porozumienie w anglosaskiej teorii umów	129
3.1. Anglosaska teoria umów – uwagi wprowadzające.....	129
3.2. Problematyka obietnicy w głównych nurtach jurysprudencji.....	130
3.2.1. Teorie promisyryjne w jurysprudencji	130
3.2.2. Teorie promisyryjne a ogólne teorie umów.....	132
3.3. Teorie umów w <i>common law</i> z uwzględnieniem teorii obietnicy.....	133
3.3.1. Ogólne teorie umów w prawie anglosaskim	133
3.3.2. Obietnica jako definiens pojęcia umowy w prawie anglosaskim	135
3.3.3. Definicja umowy a pojęcie obietnicy w ujęciu Rogera Brownsworda	136
3.3.4. „Dogmatyczno-prawna” klasyfikacja teorii umów a teoria promisyryjna w ujęciu Stephena A. Smitha.....	140
3.3.4.1. Teoria zaufania.....	140
3.3.4.2. Teoria przeniesienia.....	141
3.3.4.3. Teoria promisyryjna wobec teorii zaufania i teorii przeniesienia.....	142
3.3.4.4. Krytyka teorii promisyryjnej w anglosaskiej teorii umów.....	143
3.3.5. Przykłady klasyfikacji promisyryjnych teorii umów.....	146
3.3.5.1. Klasyfikacja Morrisa R. Cohena.....	146
3.3.5.2. Klasyfikacja Michaela J. Trebilcocka.....	149
3.3.5.3. Klasyfikacja Jamesa Gordleya.....	150
3.3.6. Przykłady współczesnych promisyryjnych teorii umów w jurysprudencji	150
3.3.6.1. Neotomistyczna teoria Jamesa Gordleya.....	150
3.3.6.2. Kontraktualizm Johna Rawlsa.....	151
3.3.6.3. Kontraktualizm Thomasa M. Scanlona.....	153
3.3.6.4. Konsekwencjonalizm	153
3.3.6.5. Dalsze przykłady współczesnych teorii promisyryjnych.....	154
3.3.6.5.1. Stanowisko Connie Rosati.....	154
3.3.6.5.2. Stanowisko Daniela Friedricha i Nicolasa Southwooda.....	155
3.3.6.5.3. Stanowisko Daniela Markovitsa.....	155
3.3.6.6. Neokantowska teoria promisyryjna Charlesa Frieda.....	156
3.3.6.6.1. Podstawy teorii Frieda.....	156
3.3.6.6.2. Kierunki krytyki teorii promisyryjnej według Frieda.....	157
3.3.6.6.3. Neokantowska obrona teorii promisyryjnej.....	158
3.3.6.6.4. Obietnica w neokantowskiej teorii Frieda.....	159
3.3.6.6.5. Polemika z neokantowską teorią promisyryjną Frieda.....	161
3.3.7. Obietnica, porozumienie i wzajemność w anglosaskiej „dogmatycznej teorii umów”.....	163

3.3.7.1. Teorie obietnicy a teorie porozumienia stron.....	163
3.3.7.1.1. Perspektywa <i>common law</i> wobec perspektywy <i>civil law</i> w poglądach Geoffreya Samuela.....	164
3.3.7.1.2. Propozycja syntezy perspektyw obietnicy i porozumienia...	165
3.3.7.1.3. Kontekst porównawczy. Porozumienie a jednostronne oświadczenie woli w poglądach Zbigniewa Radwańskiego....	168
3.3.7.2. Wzajemność w anglosaskiej „dogmatycznej teorii umów” wobec obietnicy i porozumienia stron.....	169
3.3.7.2.1. Doktryna <i>consideration</i> wobec problematyki wzajemności w umowach.....	169
3.3.7.2.2. Amerykańska relacyjna teoria umów Iana Macneila i Stewarta Macaulaya.....	172
3.3.7.2.3. Kontekst porównawczy. Wzajemność w polskiej cywili- stycznej teorii umów według Łukasza Węgrzynowskiego....	174

Część druga

Promisyjna teoria umów jako teoria *sui generis*

4. Ontoetyczne podstawy promisyjnej teorii umów.....	179
4.1. Uwagi wprowadzające (trzy płaszczyzny analiz).....	179
4.2. Płaszczyzna podmiotowa promisyjnej teorii umów.....	180
4.2.1. Obietnica a ontoetyczna konstytucja podmiotu.....	180
4.2.2. Ontoetyczna autodesygnacja strony umowy.....	182
4.2.3. Podmiotowość strony w promisyjnej teorii umów.....	184
4.2.4. Autodesygnacja strony a samozwiązanie normą kompetencyjną.....	185
4.3. Płaszczyzna interpersonalna promisyjnej teorii umów.....	187
4.3.1. Wzajemność w umowie wobec poglądów Ricoeura.....	187
4.3.2. Relacyjna koncepcja osoby wobec teorii umów.....	189
4.3.3. Uznanie podmiotowości drugiej strony a teoria umów.....	191
4.3.4. Troskliwość a nierówność podmiotów wobec teorii umów.....	192
4.3.5. Węzeł prawny w promisyjnej teorii umów.....	193
4.3.6. Wzajemność a obopólność w promisyjnej teorii umów.....	194
4.3.7. Synteza perspektyw obietnicy i wzajemności w umowie.....	196
4.4. Płaszczyzna instytucjonalna promisyjnej teorii umów.....	198
4.4.1. Równość w instytucjach państwa i prawa.....	198
4.4.2. Model umowy jako sprawiedliwa instytucja.....	199
4.4.3. Uznanie podmiotowości strony w instytucjach umownych.....	200
4.4.4. Instytucje umowne a sprawiedliwa dystrybucja dóbr.....	201
5. Narratologiczne aspekty promisyjnej teorii umów.....	203
5.1. Paradigmat narratologiczny wobec teorii umów.....	203
5.1.1. Tożsamość narracyjna podmiotu.....	203
5.1.2. Działanie strony umowy jako opowieść.....	203
5.1.3. Umowa jako narracja normatywna.....	204
5.2. Trzy narratologiczne aspekty teorii umów.....	205
5.2.1. Autonarracja a bycie stroną umowy.....	206

5.2.1.1. „Bycie sobą” strony a narracja umowy.....	206
5.2.1.2. Obietnica a autonarracja strony umowy.....	206
5.2.1.3. Autonarracja strony umowy a sfera pozawerbalna.....	207
5.2.1.4. Autonarracja strony umowy a tekst prawny.....	208
5.2.1.5. Autonarracja strony a cywilistyczna teoria umów.....	208
5.2.2. Narracja interpersonalna w umowie.....	209
5.2.2.1. Rozwinięcie poglądów Ricoeura.....	209
5.2.2.2. Autodesygnacja współautora narracji normatywnej umowy.....	210
5.2.2.3. Wzajemność w narracji umowy a węzeł prawny.....	211
5.2.2.4. Narracja interpersonalna a ramy swobody umów.....	211
5.2.2.5. Narracja interpersonalna a cywilistyczny konsens stron.....	213
5.2.3. „Wielka narracja” prawa a umowa.....	213
5.2.3.1. „Wielka narracja” prawa w sprawiedliwych instytucjach.....	213
5.2.3.2. „Wielka narracja” prawa a modele (wzory) umów.....	215
5.2.3.2.1. Modele (wzory) umów jako fabuły normatywne.....	216
5.2.3.2.2. Uniwersalizacja narracji normatywnej w modelu (wzorze) umowy.....	216
5.2.3.3. „Wielka narracja” prawa a tożsamość strony umowy.....	218
5.2.3.3.1. Narratologiczna reinterpretacja sylogizmu prawniczego.....	219
5.2.3.3.2. Wpływ „wielkiej narracji” prawa na stronę a cywilistyczna teoria umów.....	219
5.2.3.4. „Wielka narracja” prawa a korekta autonarracji strony przez sąd.....	220
5.2.3.4.1. Nadzwyczajna zmiana stosunków – modyfikacja poglądów Ricoeura.....	221
5.2.3.5. Prawo a inne „wielkie narracje” – reguła uznania.....	222
5.2.3.6. „Wielka narracja” prawa a amerykańska teoria umów.....	223
6. Umowa jako dyskurs i umowa jako tekst.....	225
6.1. Dialektyka dyskursu i tekstu wobec teorii umów.....	225
6.2. Perspektywa hermeneutyczna w poglądach Ricoeura.....	225
6.3. Umowa jako dyskurs.....	226
6.3.1. Interpretacyjna specyfika dyskursu umownego.....	226
6.3.1.1. Perspektywa interpretacyjna w cywilistycznej teorii umów.....	226
6.3.2. Dialektyka zdarzenia i znaczenia w dyskursie umownym.....	227
6.4. Umowa jako tekst.....	228
6.4.1. Tekst jako utrwalony dyskurs.....	228
6.4.1.1. Odmienność dyskursu i tekstu.....	228
6.4.1.2. Pismo jako środek utrwalenia dyskursu.....	229
6.4.1.3. Utrwalenie dyskursu umownego w kodyfikacji.....	229
6.4.2. Dialektyczne aspekty kodyfikacji modeli (wzorów) umów.....	230
6.4.3. Autonomia semantyczna kodyfikacji oraz tekstu umowy.....	231
6.5. Dyskurs interpretacyjno-argumentacyjny w teorii umów.....	232
6.5.1. Interpretacja tekstu a bycie strony umowy.....	232
6.5.1.1. Modele (wzory) umów a działanie strony.....	233
6.5.2. Stosowanie umowy jako dyskurs interpretacyjno-argumentacyjny.....	233
6.5.2.1. Poglądy Ricoeura na stosowanie prawa.....	233

6.5.2.1.1. Działanie interpretacyjno-argumentacyjne podmiotu prawa.....	233
6.5.2.1.2. Dyskurs interpretacyjno-argumentacyjny a sylogistyczny model stosowania prawa.....	234
6.5.2.2. Charakterystyka stosowania umowy.....	234
6.5.2.3. Dyskurs interpretacyjno-argumentacyjny a ontoetyka strony.....	235
7. Ogólna metateoria porządkująca teorie oświadczeń woli (oraz umów).....	237
7.1. Szkic ogólnej metateorii porządkującej.....	237
7.1.1. Podstawy ogólnej metateorii porządkującej.....	237
7.1.2. Klasyfikacja teorii oświadczeń woli (oraz umów).....	238
7.1.3. Związki między poziomami dążenia etycznego a teorie oświadczeń woli.....	240
7.2. Przykłady szczegółowych teorii porządkujących.....	241
7.2.1. Podstawy systematyzacji zagadnień szczegółowych.....	241
7.2.2. Teoria mocy wiążącej zasady <i>pacta sunt servanda</i>	242
7.2.3. Teoria odpowiedzialności na zasadzie winy oraz na zasadzie ryzyka w umowach.....	242
Podsumowanie.....	245
1. Obietnica a wzajemność.....	245
2. Autonarracja strony a teoria promisoryjna.....	247
3. Sytuacyjność umów a mądrość praktyczna.....	248
4. Zakończenie wywodu.....	249
Bibliografia.....	253
1. Spis bibliograficzny – Paul Ricoeur.....	253
2. Prace zbiorowe – Ricoeur i inni.....	254
3. Literatura przedmiotu.....	254
4. Wykaz aktów prawnych.....	266

Wprowadzenie

1. Pytanie podstawowe

Dlaczego dotrzymujemy umów? Pytanie to nabiera głębszego znaczenia w czasach depersonalizacji stosunków prawnych. Anonimowość społeczeństwa masowego i globalnej sieci Internetu osłabia moc wiążącą umów, potwierdzaną dawniej, jak chcielibyśmy wierzyć, spotkaniem twarzą w twarz i uściskiem dłoni. Jest faktem, że współcześnie więź między stronami umów masowych, zawieranych na odległość etc., łatwo podlega nadwątleniu i zerwaniu (por. raport CERT 2019, 5 i n.; CERT 2019, 10, 38 i n.; por. Sawicki 2013, 241–244). Kryzys praktyki wzmacniają nierozwiązane problemy teoretyczne, które w anglosaskiej teorii umów skłoniły G. Gilmore’a do przedstawienia kasandrycznej wizji „śmierci kontraktu” (Gilmore 1974). Należy zatem podjąć refleksję nad tym, jaką teorię umów przyjąć wobec aktualnych wyzwań oraz jakie zagadnienia umieścić w centrum jej zainteresowania.

Problematykę umów poruszał Arystoteles, św. Tomasz, T. Hobbes, H. Grocjusz, S. Pufendorf, I. Kant, G.W.F. Hegel, A. Reinach oraz inni myśliciele, o których w pewnej mierze traktuje ta książka. Współcześnie, w jurysprudenckiej anglosaskiej, popularność zyskała neotomistyczna teoria umów J. Gordleya, neokantowska teoria Ch. Frieda, a także poglądy J. Rawlsa, R. Posnera, czy M. Scanlona. Natomiast w niniejszej pracy próba sformułowania adekwatnej teorii umów podjęta jest w perspektywie poglądów ontoetycznych Paula Ricoeura, w których kluczową rolę odgrywa zagadnienie obietnicy i wzajemności.

Dorobek Ricoeura nie jest zazwyczaj kojarzony z obszarem filozofii prawa, tymczasem w zaawansowanej fazie twórczości rozważania z obszaru filozofii politycznej skierowały uwagę Ricoeura ku jurysprudenckiej. Zwłaszcza w ostatnich latach twórczości (ok. 1998–2005) – przy zachowaniu ciągłości i oryginalności poglądów – w twórczości filozofa pojawiły się nawiązania do myśli R. Alexy’ego, J. Habermasa, H.L.A. Harta, R. Dworkina czy M. Atienzy¹. Te filozoficzno-prawne badania Ricoeura stanowią harmonijne rozwinięcie głównych aspektów projektu określonego przezeń „skromnie i ironicznie” mianem „małej etyki” (*la petite etique*), przedstawionego w dziele *Soi-même comme un autre* (Ricoeur 1990)². Ponadto kwestia

¹ Autorów tych Ricoeur cytuje wielokrotnie, m.in. w esejach zawartych w zbiorach *The Just* oraz *Reflections on the just* (por. Ricoeur 2000, 2007a).

² Wydanie polskie dzieła to *O sobie samym jako innym* z roku 2005.

uznania podmiotowości podmiotu zdolnego do prawnie relewantnego działania i tym samym do ponoszenia odpowiedzialności, została przez Ricoeura poruszona w *Parcours de la reconnaissance Trois études* (Ricoeur 2004a).

Trzy główne aspekty teorii Ricoeura, przeniesione przezeń w obszar refleksji filozoficzno-prawnej to koncepcja podmiotu ugruntowana w złożonej obietnicy, koncepcja wzajemnościowej relacji międzyosobowej oraz koncepcja sprawiedliwych instytucji społecznych (także państwowych). Zagadnienia te są przez Ricoeura zunifikowane w definicji dążenia etycznego podmiotu, oznaczającego „zamiar osiągnięcia życia dobrego, z drugim człowiekiem i dla drugiego w sprawiedliwych instytucjach” (Ricoeur 2005a, 285). Fundamentem unifikacji jest natomiast postulowany przez filozofa paradygmat narratologiczny, zaczerpnięty z obszaru językoznawstwa, lecz odniesiony do kluczowej dla jego poglądów ontoetyki działającego podmiotu. Ricoeur wskazane wątki przenosi w obszar jurysprudencji, poruszając m.in. kwestie: podmiotowości prawnej i skorelowanej z nią zdolności do ponoszenia odpowiedzialności; wzajemności w prawie (tu filozof dotyka bezpośrednio problematyki umów) oraz sprawiedliwości w kontekście dystrybucji uprawnień i dóbr w instytucjach państwa. W tym kontekście Ricoeur podejmuje także analizę zasady *pacta sunt servanda* (Ricoeur 2000, 7–8).

2. Zdolność do działania a podmiotowość prawna w poglądach Ricoeura

Zarys stanowiska filozoficzno-prawnego, istotnego z punktu widzenia proponowanej teorii umów, zawiera jeden z późnych esejów Ricoeura, pt. *Kto jest podmiotem prawa? (Who is the subject of rights?)*. W rozdziale *The Capable Subject* filozof przedstawia relewantną prawnie charakterystykę podmiotu „obdarzonego przymiotem zdolności do działania”. Pojęcie działania jest rozumiane przez Ricoeura szeroko i obejmuje, tak samo jak w *Soi-meme*: „opowiadanie, opisywanie oraz nakazywanie”³. Jednocześnie filozof kładzie nacisk na korelację „zdolności do działania” z „rozpoznaniem istoty ludzkiej jako podmiotu praw”⁴. Ricoeur mówi wręcz o „intymnej więzi” tej zdolności „z pojęciem osobistej albo zbiorowej podmiotowości” (Ricoeur 2000, 2). Zdaniem filozofa drogą prowadzącą do wykazania powyższej więzi jest „rozważenie [...] twierdzeń dotyczących osobistej albo zbiorowej tożsamości jako odpowiedzi [...] na serię pytań z wykorzystaniem zrelatywizowanego zaimka „kto”. Kto jest tym, który mówi? Kto wykonał to albo inne działanie?” (Ricoeur 2000, 2). W opinii Ricoeura przesądzające odpowiedzi

³ „Narzuciła mi się triada: opisać, opowiedzieć, nakazać – przy czym każdy moment triady zawiera swoisty związek ustanowienia działania z ustanawianiem siebie” za: Ricoeur 2005a, 191.

⁴ Oznacza to, że już w samej koncepcji podmiotu prawa dochodzi do zniesienia różnicy między perspektywą normatywną i deskryptywną.

konstruują podmiotowość prawną, a przez to wskazują na czyjąś zdolność do ponoszenia odpowiedzialności (Kto jest odpowiedzialny za tę szkodę albo czyn niedozwolony wobec innej osoby? (Ricoeur 2000, 2)). Argumentacja filozofa nawiązuje w tym miejscu do znarratywizowanej koncepcji podmiotu, przedstawionej na kartach *O sobie samym jako innym*⁵. W tej perspektywie Ricoeur twierdzi, że „czynimy kolejny krok w naszym badaniu podmiotu [praw – M.P.] zdolnego do działania, wprowadzając [...] znarratywizowany składnik osobistej albo zbiorowej tożsamości”. Filozof uważa, że pojęcie tożsamości narracyjnej pozwala odróżnić „tożsamość podmiotu” od „tożsamości rzeczy”. W związku z tym przyjmuje, że „ten drugi rodzaj tożsamości sprowadza się do [...] analizy trwałości, a nawet niezmienności struktury, zilustrowanej kodem genetycznym żywego organizmu. Tożsamość narracyjna, w przeciwieństwie, uznaje zmianę” (Ricoeur 2000, 3). Koncepcja ta zostanie wykorzystana w pracy w charakterystyce auto-narracji „działającej strony” umowy⁶.

3. Trójaspektowa podmiotowość prawna

W rozdziale *Dialogiczna i instytucjonalna struktura podmiotu praw* (The dialogical and institutional structure of the subject of rights (Ricoeur 2000, 5)) Ricoeur rozważa dalej „co jest niezbędne, aby można było mówić o prawdziwym (franc. *veritable*) podmiocie praw” (Ricoeur 2000, 5). Autor zwraca uwagę na niezbędne dla pełnej podmiotowości prawnej „formy zapośredniczenia interpersonalnego oraz instytucjonalnego”. Ricoeur uważa, że „struktury mediujące”: „Inny” w wymiarze interpersonalnym i „ten trzeci nigdy nie będący twarzą”⁷ w wymiarze instytucjonalnym pośredniczą w procesie uznania (*recognition*) własnej podmiotowości oraz odpowiedzialności. W szczególności Ricoeur wskazuje na „pośredniczące znaczenie” wielkoskalowych organizacji porządkujących interakcje, wymieniając wśród nich system sądownictwa (Ricoeur 2000, 6–7). Należy podkreślić, że koncepcja trójaspektowej (intrapersonalnej, interpersonalnej oraz instytucjonalnej) podmiotowości prawnej jest wyprowadzona przez Ricoeura bezpośrednio z „małej etyki” i nawiązuje *expressis verbis* do przytoczonej definicji dążenia etycznego podmiotu. Oznacza to, że Ricoeur zakłada ścisły związek ontoetyki i podmiotowości prawnej, czyli w szerszej skali – moralności i prawa. Dlatego definicja dążenia etycznego podmiotu jest istotnym wątkiem niniejszej pracy, wykorzystywanym w kompleksowej charakterystyce strony umowy.

⁵ Koncepcja zostanie rozwinięta w punkcie 4.2: „Płaszczyzna podmiotowa promisoryjnej teorii umów”.

⁶ Koncepcja zostanie rozwinięta w punkcie 5.2.1: „Autonarracja a bycie stroną umowy”.

⁷ Sformułowanie to nawiązuje do pojęcia twarzy w rozumieniu E. Lèvinasa.

4. Osoby fizyczne i prawne

Postulowany przez Ricoeura paradygmat narratologiczny, skorelowany z trójaspektywną perspektywą dążenia etycznego, obejmuje zróżnicowane formy podmiotowości prawnej. Ricoeur twierdzi, że uwzględnivszy koherencję działania (opowiadania, opisywania i nakazywania) „możemy [...] uznać [podmiotowość prawną – M.P.] narodów, ludów, klas, wspólnot, i wszelkich rodzajów instytucji, które rozpoznają siebie i innych poprzez tożsamość narracyjną” (Ricoeur 2000, 7). Można przyjąć, że na gruncie poglądów Ricoeura także osoba prawna (niezależnie od kryteriów formalnoprawnych, takich, jak wpis do rejestru spółek handlowych, partii politycznych etc.) posiada tożsamość narracyjną. Jest ona bowiem „opowieścią” rozwijaną przez działanie własnych organów i rozpoznawaną przez inne podmioty⁸. Oznacza to, że proponowana w pracy teoria umów, ugruntowana w paradygmacie narratologicznym i zogniskowana na ontoetyce strony, znajduje odniesienie zarówno wobec osób fizycznych („naturalnych” – franc. *personne naturel*), jak i osób prawnych („sztucznych” franc. *personne artificiel*).

5. Obietnica i wzajemność

Dalsze rozważania Ricoeura dotyczą sedna niniejszej pracy, to jest związków obietnicy i wzajemności z dotrzymywaniem umów. Ricoeur pogłębia bowiem charakterystykę podmiotu zdolnego do działania i tym samym „do etyczno-prawnego przypisania odpowiedzialności”⁹. Filozof wskazuje, że odpowiedzialność ta posiada „intersubiektywny charakter” i dodaje, że „przykład obietnic uczyni go bardziej zrozumiałym”. Jednocześnie Ricoeur, co kluczowe dla rozwijanej dalej teorii umów, sygnalizuje interpersonalne implikacje obietnicy w stosunkach prawnych. Zdaniem filozofa „obietnica podmiotu wpływa na Innego na wiele sposobów: może on być obdarowanym, świadkiem, sędzią oraz w bardziej fundamentalnym wymiarze, liczyć na mnie, na moją zdolność do dotrzymania słowa, wzywać mnie do odpowiedzialności, czynić mnie odpowiedzialnym” (Ricoeur 2000, 7).

⁸ Przez organy osoby prawnej rozumie się podmioty umocowane do działania w imieniu i na rzecz tej osoby prawnej. Por. art. 38 k.c.: Osoba prawna działa przez swoje organy w sposób przewidziany w ustawie i w opartym na niej statucie (za: *Kodeks cywilny* 2019), zob. Radwański 2007, 186–188.

⁹ Sformułowanie to potwierdza ścisły związek koncepcji ontoetycznej podmiotu z podmiotowością prawną i tym związek prawa z moralnością w poglądach Ricoeura.

6. Umowa a obietnica

Następnie Ricoeur bezpośrednio dotyka zagadnienia umów, łącząc indywidualną oraz interpersonalną charakterystykę podmiotowości prawnej z poziomem instytucjonalno-społecznym. W opinii filozofa „więź społeczna zinstytucjonalizowana przez umowy, przez wszelkiego rodzaju porozumienia, które nadają formę prawną daniu komuś słowa w wymianie, wpisana jest w [międzyosobową – M.P.] strukturę zaufania” (Ricoeur 2000, 7). Dla proponowanej w pracy promisyjnej teorii umów, kwestią zasadniczą pozostaje wskazana w powyższym fragmencie bezpośrednia korelacja problematyki umów z zagadnieniami obietnicy i wzajemności.

7. *Pacta sunt servanda*

Następnie, w makroskali sprawiedliwych instytucji, Ricoeur odnosi kwestię podmiotowości prawnej do zasady *pacta sunt servanda*. Zdaniem Ricoeura stanowi ona „regułę uznania podmiotowości przekraczającą bezpośrednią relację obietnicy złożonej między dwoma osobami (twarzą w twarz). Reguła ta obejmuje każdego, kto żyje pod rządami tego samego prawa i, jeśli przywołamy prawo międzynarodowe czy humanitarne, także ludzkość jako całość” (Ricoeur 2000, 7–8). W rozwinięciu poglądów Ricoeura w rozdziale VII fundamentalna dla prawa umów zasada *pacta sunt servanda* zostanie rozciągnięta na wszystkie poziomy „bycia stroną” umowy (intrapersonalny, interpersonalny i instytucjonalny).

Na poziomie instytucjonalnym Ricoeur wśród wartości etycznych najmocniej wyakcentowuje sprawiedliwość (będącą, co podkreśla, przedmiotem badań J. Rawlsa). Zdaniem Ricoeura odniesienie reguły sprawiedliwości do relacji międzyludzkich powoduje, iż możemy postrzegać społeczeństwo jako szeroki system dystrybucji dóbr i uprawnień. Z tego względu zdaniem filozofa, „sprawiedliwość rozszerza się tak samo, jak porządki uznania (podmiotowości)” (por. Ricoeur 2000, 8–9). Należy zasygnalizować, że w rozdziale IV poruszone będzie zagadnienie związku sprawiedliwych instytucji umownych z preferowanym w prawie modelem dystrybucji.

Rozważania nad sprawiedliwością prowadzą Ricoeura ku politologicznej refleksji nad rolą państwa wobec podmiotowości prawnej jednostki. Filozof bada dorobek filozofii liberalnej (sygnalizując zagrożenia skrajnego indywidualizmu). Zwraca także uwagę na stanowisko T. Hobbesa, w którym, jak twierdzi, dochodzi do wymiany praw naturalnych na prawa realne w zamian za bezpieczeństwo (Ricoeur 2000, 9). Ricoeur nawiązuje ponadto do koncepcji umowy społecznej oraz skorelowanej z nią koncepcji obywatelstwa (J.J. Rousseau,

I. Kant) (Ricoeur 2000, 9–10). Teorie umów nawiązujące m.in. do stanowisk Hobbesa, Kanta oraz Rawlsa, będą w niniejszej pracy przedmiotem krótkiego omówienia¹⁰.

8. Zakres teorii umów w poglądach Ricoeura

Podsumowując, problematyka obietnicy i wzajemności w umowach pojawia się jako element rozważań Ricoeura dotyczących kwestii podmiotu zdolnego do prawnie relewantnego działania oraz do ponoszenia odpowiedzialności (w trzech wskazywanych wymiarach). Z drugiej strony, uwzględniając eseje zawarte w zbiorach *Just, Reflection on the Just* oraz monografię *Drogi rozpoznania*, nie można przypisać Ricoeurowi autorstwa kompleksowej teorii umów. Wprawdzie jej elementy są wyrażone *expressis verbis* we wskazywanych publikacjach, lecz jako nadbudowane, filozoficzno-prawne piętro badań przedstawionych kompleksowo w *O sobie samym jako innym*.

W związku z tym w niniejszej pracy podjęta jest próba zarysowania kompleksowej teorii umów przede wszystkim na kanwie rozważań zawartych w *Soi-meme*. Zabieg ten pozwala sformułować teorię, nawiązującą do pierwotnych założeń „małej etyki” i paradygmatu narratologicznego. Wychodząc zatem od szkicowego skądinąd obrazu sygnalizowanej przez Ricoeura teorii umów w niniejszej pracy „drogą okrężną” (por. Ricoeur 2004b, 251–268)¹¹ powraca się do jej filozoficznych fundamentów. Tu proponowana teoria umów podlega pogłębieniu, rozwinięciu i systematyzacji w ontoetycznej, podmiotowej perspektywie wskazanej przez samego filozofa w eseju *Kto jest podmiotem prawa?* i w innych, późnych pracach. Należy zasygnalizować, że w celu skontekstualizowania i wzbogacenia rozwijanej teorii, w pracy uwzględnione są także odniesienia do wcześniejszych, hermeneutycznych poglądów Ricoeura. W ich perspektywie w rozdziale VI omówione są różnice między spisany tekstem umowy a umową ustną, rozumianą jako dyskurs.

9. Teza pracy

Główna teza niniejszej pracy głosi, że teoria umów wyrastająca z poglądów ontoetycznych Ricoeura, w której centralne miejsce zajmuje pojęcie obietnicy i wzajemności, może wzbogacić zbiór współczesnych teorii umów (normatywnych,

¹⁰ Zob. punkt 2.15: „Rozumienie umowy w filozofii prawa Immanuela Kanta oraz Georga W.F. Hegla” oraz 3.3.6.2: „Kontraktualizm Johna Rawlsa”.

¹¹ Nawiązując w tym miejscu do stosowanej w rozumowaniach Ricoeura „trajektorii drogi okrężnej”, będącej odmianą hermeneutycznego koła. W polskiej literaturze pojęcie „drogi okrężnej” w kontekście poglądów Ricoeura spopularyzowała E. Wolicka (por. 2010, 16).

ekonomizujących etc. (por. Gordley 2012, 212), rzucając nowe światło na problemy obrotu umownego (wynikające z rosnącej anonimowości i depersonalizacji uczestników).

10. Cele pracy

Głównym celem pracy (1) jest w związku z tym budowa „promisoryjnej teorii umów”, ugruntowanej w poglądach Ricoeura objętych „małą etyką” i skorelowanym paradygmatem narratologicznym.

Teoria ta wyrasta z założeń dotyczących podmiotu, z których najważniejsze głosi, że dotrzymanie obietnicy jest konstytutywne dla „bycia sobą” strony umowy. W owo „bycie sobą” strony wpisana jest także relacja interpersonalna, pozwalająca scharakteryzować fenomen wzajemnej odpowiedzialności w umowie. W proponowanym ujęciu strony umowy w swym działaniu stosują elementy „wielkiej narracji” prawa (m.in. kodeksowe wzory/modele umów), rozwijanej w makroskali sprawiedliwych instytucji państwa. Powyższe oznacza, że proponowana teoria umów jest wpisana w trzy wskazywane poziomy dążenia etycznego podmiotu. W konsekwencji ma ona charakter niepozytywistyczny, przyjmując konieczny związek moralności i prawa oraz bytu i powinności w pierwotnym, ontoetycznym obowiązku dochowania obietnicy przez stronę umowy.

Drugi cel pracy (2) wiąże się z postulatem integracji wewnętrznej nauk prawnych. Celem tym jest bowiem przerzucenie mostu między filozofią prawa a cywilistyczną teorią prawa umów.

Wychodząc z założenia, że jurysprudencja jest krytyczną, zewnętrzną refleksją nad prawem¹² oraz że dogmatyka prawa wyrasta z milczących niekiedy założeń filozoficznych, praca stanowi propozycję od-filozoficznego spojrzenia na klasyczne zagadnienia i pojęcia z obszaru nauki prawa cywilnego¹³. Wpisuje się zatem w postulowaną przez M. Zirka-Sadowskiego perspektywę uprawiania filozofii prawa „od filozofii ku prawu” (Zirk-Sadowski 2011, 7). Z innej perspektywy w diskutowanym obszarze podjęta jest próba realizacji wspieranego w polskiej jurysprudencji m.in. przez M. Zirka-Sadowskiego, B. Wojciechowskiego i T. Bekrychta postulatu wewnętrznej oraz zewnętrznej integracji nauk prawnych (por. Zirk-Sadowski, Wojciechowski, Bekrycht 2014, 7). Należy

¹² „In its broad sense «jurisprudence» could be defined as critical external reflection on law”. Za: Hoecke 1999, 459.

¹³ W Polsce w ostatnich latach perspektywę „krytycznego i zewnętrznego” spojrzenia na problematykę teorii umów przyjął Radosław Zyzik w monografii *Obraz człowieka w teorii oświadczeń woli. Perspektywa neuronauki poznawczej i psychologii* (Zyzik 2016) oraz Jacek Kaczor w monografii *Podmiotowość prywatnoprawna. Wolność – racjonalność – odpowiedzialność* (Kaczor 2019).

dodać, że w przeciwieństwie do kontynentalnej nauki prawa, związki filozofii prawa i teorii umów są żywo dyskutowane w obszarze anglosaskiej jurysprudence. Z uwagi na realizację wskazanego wyżej celu (2) wycinek niezwykle bogatych badań anglosaskich zostanie zreferowany w rozdziale III niniejszej pracy. W perspektywę integracji wewnętrznej nauk prawnych wpisują się także przedstawione w rozdziale II elementy historii prawa umów, ze szczególnym uwzględnieniem ewolucji poglądów dotyczących obietnic, wzajemności oraz oświadczeń woli. Natomiast perspektywa integracji zewnętrznej przyjęta jest m.in. w rozdziale VII, w którym refleksja filozoficzna Ricoeura znajdzie zastosowanie w ostrożnej próbie budowy metateorii porządkującej rozbieżne, cywilistyczne teorie umów oraz oświadczeń woli.

Trzecim celem pracy (3) jest wzmocnienie recepcji dorobku Paula Ricoeura w polskiej teorii i filozofii prawa. Badania Ricoeura z obszaru hermeneutyki, antropologii, filozofii języka, ontoetyki, narratologii etc. są w Polsce przedmiotem stale rozwijanych prac badawczych także wśród młodego pokolenia filozofów (por. Warmbier 2018). Natomiast Ricoeur pozostaje mniej znany polskim prawnikom, podejmującym refleksję w polu filozofii prawa oraz filozofii politycznej¹⁴. Należy jednak odnotować, że rozmaite wątki zaczerpnięte z dorobku Ricoeura pojawiały się w pracach takich przedstawicieli polskiego prawoznawstwa, jak P. Kaczmarek, M. Pichlak, M. Matczak, B. Wojciechowski, J. Jezierska, A. Rosmannith czy P. Jabłoński. Potwierdza to, że poglądy Ricoeura na kwestie podmiotowości i odpowiedzialności, dotyczące ponadto zagadnień z zakresu prawa ustrojowego, prawa karnego, praw człowieka, teorii argumentacji, sprawiedliwych instytucji państwa, sprawiedliwej dystrybucji dóbr, czy wreszcie teorii umów, godne są pogłębionej analizy i dalszej recepcji w nauce prawa¹⁵.

¹⁴ Wyróżnienie filozofii politycznej w tym miejscu wynika ze szczególnej roli, jaką w poglądach Ricoeura zajmuje filozofia Arystotelesa oraz poglądy Johna Rawlsa.

¹⁵ Wątki filozoficzno-prawne w pracach Ricoeura dotyczą co najmniej następujących kwestii (ze wskazaniem na publikacje):

- 1) Eseje zebrane w zbiorze *The Just* – problematyka podmiotowości prawnej w wymiarze intrapersonalnym, interpersonalnym oraz instytucjonalnym; umowa, porozumienie i prawnie relewantna obietnica (*Who ist the subject of rights?*, s. 1–10); kwestia zdolności do ponoszenia odpowiedzialności (*The concept of responsibility*, s. 11–35); rozumowania sędziowskie (*The act of judging*, s. 127–132); teoria sprawiedliwości (proceduralna, Johna Rawlsa – *Is purely procedural theory of justice possible?* – s. 36–57; *After Rawls's Theory of justice*, s. 58–75); teoria interpretacji i argumentacji prawniczej (*Interpretation and/or argumentation*, s. 109–126). Por. Ricoeur, *The Just*.
- 2) Esej *Justice and truth* w zbiorze *Reflections on the Just* – sylogizm prawniczy. Por. Ricoeur 2007, 58–71.
- 3) *Drogi rozpoznania* – uznanie podmiotowości (m.in. prawnej); korzenie zdolności do ponoszenia odpowiedzialności; prawa człowieka; prawo publiczne; prawo karne; fundamentalne prawa z obszaru prawa prywatnego. Por. Ricoeur 2004.
- 4) *Pamięć, historia, zapomnienie* – państwo wobec problematyki pamięci zbiorowej. Por. Ricoeur 2012.

11. Struktura i metodologia pracy

W strukturze pracy wyodrębniono dwie części, zatytułowane „Konteksty promisyjnej teorii umów” (część pierwsza) oraz „Promisyjna teoria umów jako teoria *sui generis*” (część druga). Hermeneutyczną „drogę okrężną” prowadzonego rozumowania otwiera w części I zarys poglądów Ricoeura (rozdział I). Następnie wywód prowadzi od refleksji historyczno-prawnej (rozdział II) do ukazania kluczowej roli obietnicy i porozumienia w obszarze współczesnej anglosaskiej teorii umów oraz jurysprudencji (rozdział III). W części drugiej wywód powraca do nawiązującej do ontoetyki Ricoeura refleksji filozoficznej, zogniskowanej na problematyce przyrzeczenia i wzajemności, przyjętej za fundament proponowanej, promisyjnej teorii umów (rozdział IV i V). Teorię *sui generis* dopełnia odniesiona do umów problematyka – dialektyka tekstu i dyskursu (rozdział VI). W końcowej części pracy na fundamencie rozważań historycznych i filozoficzno-prawnych podjęta jest próba sformułowania metateorii porządkującej cywilistyczne teorie umów i oświadczeń woli (rozdział VII).

Należy wyjaśnić, że objęte częścią pierwszą rozdziały: I (zarys poglądów Ricoeura), II (historyczne ujęcie problematyki obietnicy i porozumienia w umowach) oraz III (anglosaska teoria umów wobec problematyki obietnicy i porozumienia), z uwzględnieniem specyfiki prezentowanych kwestii, posiadają zasadniczo charakter sprawozdawczy. Przegląd zagadnień objętych częścią pierwszą wzbogacono jednak o szereg odniesień do teorii umów *sui generis*, rozwiniętej w części drugiej. Rozważania przedstawione w części drugiej mają natomiast charakter projektujący, przy zachowaniu spójności z postulowaną przez Ricoeura perspektywą ontoetyczną oraz metodologiczną. W szczególności będąca sednem pracy promisyjna teoria umów (rozdziały IV–VI) oraz metateoria porządkująca cywilistyczne teorie umów oraz oświadczeń woli (rozdział VII) sformułowane są na gruncie proponowanego przez Ricoeura paradygmatu, nawiązującego do egzystencjalizmu, hermeneutyki i filozofii języka (por. Ricoeur 1971, 14–18).